

סקירת ספרים

לקסיקון לתקשורת

יחיאל לימור, חנה אדוני ורפי מן, תל אביב: ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2007, 686 עמודים

דוד ויצטום*

אקדים ואציין שלעניות דעתי ראוי שכל קורא, כותב, צופה ומשתתף בשיח הציבורי התקשורתי בישראל יצטייד בעותק של הלקסיקון החדש, תוספת מבורכת לעולמנו העשיר בדעות, בביקורות, בהשגות, בהגיגים וברעיונות – ופחות במידע מוסמך, בתובנות מדויקות ובהקשרים המבארים והמגדירים את הנאמר ואת הנעשה. מלכתחילה עמדה בפני מחברי הלקסיקון דילמה בלתי נמנעת: מהי תקשורת? היכן גבולותיה? מה הגדרת מונחיה המרכזיים? ואכן מדובר בעולם ומלואו. לפי אחת מהגדרותיה המקובלות, "תקשורת" היא ההתגלמות, כפעולה מוחשית, של מכלול התרבות האנושית בהיסטוריה, ולפיכך אין תחום בהתנסות האנושית שאיננו מקופל במונחי התקשורת. המחברים נמנעו מהצעת הגדרה משלהם למונח, ותחת זאת הביאו לקורא לא פחות מ-16 מהוראותיו הסגוליות (עמ' 652-656), החל ב"תקשורת אוראלית" וכלה ב"תקשורת תוך-אישית", אולי בתקווה לפלח את המונח וכך להנהירו.

כך נהגו גם באשר לכמה מיסודות התקשורת. למשל המונח "חדשות" (עמ' 199-203), המחברים נמנעים מהגדרתו, וכתחליף הם מספקים לקוראים 19 הגדרות לתת-מונחים ספציפיים – מ"חדשות אי-סדר" ועד ל"חדשות בעירום" – בלי שיקבעו עמדה משלהם באשר למהות המונח "חדשות". וכך גם בערך "ידיעה" (עמ' 247), שהיא לדבריהם "הפריט העיתונאי הבסיסי, שעיקרו מידע על אירוע בעל ערכיות חדשותית. הידיעות הן המרכיב הראשי בעמודי החדשות בעיתונות

* דוד ויצטום הוא עיתונאי בערוץ הראשון ומלמד תקשורת באוניברסיטת תל אביב
(.witzthum@gmail.com)

היומית כמו גם במהדורות החדשות בטלוויזיה וברדיו". הגדרה זו מצומצמת ומעגלית, ואפשר לטעון כי הפכה במציאות החדשותית שלנו למיושנת ואפילו לבעייתית; שכן ראשית, מקורן של ידיעות רבות בשנים האחרונות הוא בשיח האינטרנט האינטראקטיבי, בגורמים מסחריים, כגון פרסומות וקדימונים (נינט המגולחת), בתחרות בין כלי התקשורת עצמם וכדומה, כך שספק אם מדובר עדיין ב"פריט עיתונאי" כמסורת המקובלת של המדיה; ושנית, הגדרת "ערכיות חדשותית" אינה פשוטה כלל, ויש אף הגורסים ש"חדשה" או "ידיעה" היא בפשטות "כל מה שעורך חדשות מחליט להכניס למהדורה או לעיתון או לאתר או לבלוג או לטוק-בק". גם זו הגדרה עמומה לכל הדעות, אולי אפילו מפחידה. ובכל זאת היא מקובלת גם בתחומים אחרים בתרבות הפוסט-מודרנית.

וכך, בשדה שבו מונחי היסוד עצמם היו ונותרו בעייתיים, ניצבת דילמה מקדמית נוספת מול המחברים, שלושה מבכירי חוקרי התקשורת בישראל, שאחד מהם (רפי מן) הוא גם עיתונאי מקצועי: מיהו קהל היעד ללקסיקון, וממילא – מה מידת ה"אקדמיות" של ספר זה? כעיתונאי המלמד תקשורת אני סבור שהספר היה יוצא נשכר מהכללת ערכים נוספים שיוקדשו לכמה מן התאורטיקנים העיקריים בשדה זה, למשל הרולד לאסול, סטיוארט הול, טוד גיטלין, ג'יימס קארי ואחרים, על פי אותו עקרון ההכללה של חוקרים ישראליים חשובים בעולם האקדמי של חקר התקשורת, בלקסיקון. יהיה בכך חיזוק של תחום לימודי התקשורת, הנתון במחלוקת הן בעולם האקדמי עצמו (בין התחומים סוציולוגיה, מדע המדינה, לימודי תרבות, טכנולוגיה וכדומה) הן בין עולם התקשורת המעשי (הפרקסי העיתונאי) ובין עולם התקשורת התאורטי (חקר התקשורת), ובחיזוק זה יהא משום גישור על התהום הפעורה בין העולמות.

גם כמה מן המובילים והחלוצים בתחום שזכו לערך משלהם – כמו מרשל מקלוהן, נביא לימודי התקשורת, ואליהוא כ"ץ, חלוץ התקשורת הישראלית – היו נשכרים מתוספת דיון, או לפחות מהפניות פנימיות מלאות, כמו ההפניה מן הערך "אליהוא כ"ץ" אל הערך "אירועי מדיה", ושם אכן מוזכר כ"ץ כאבי המונח (עם דניאל דייך).

למידע זה יש קהל יעד צמא: במיוחד אלפי הסטודנטים הלומדים או המבקשים ללמוד תקשורת באוניברסיטאות ובמכללות מדי שנה בשנה, אך גם תלמידי בתי הספר שמספר המבקשים ללמוד תקשורת מביניהם עולה בהתמדה ומבוגרים הבוחרים ללמוד קורסים והשתלמויות בתחום המוצעים להם בשפע והנותנים מענה היצע לביקוש. מניסיוני, עדיין חסר לכולם כלי עזר בסיסי בשפה העברית המתווה את ה"קנון" של לימודי התקשורת בישראל. הלקסיקון שלפנינו יכול למלא את המשימה בכבוד רב – אם יבחר ללכת, אולי במהדורות הבאות – גם בכיוון זה.

אך גם כך, וגם בעידן גוגל או ויקיפדיה (ואולי בעידן הנוכחי דווקא), מדובר כאן באופֿצָר לא מבוטל האופֿצָר יותר מ-2,100 ערכים. דגש מיוחד ניתן להיסטוריה ולהווה של העיתונות ושל התקשורת הארץ-ישראלית, היהודית והישראלית למיניה, וזאת בדמות איסוף קפדני של הפניות לעיתונים ולכתבי העת השונים שיצאו לאור בעולם היהודי, הארץ-ישראלי (גם לעיתונות ביידיש ובשפות זרות) והישראלי וגם של הפניות לעיתונות המזרח-התיכונית בשפה הערבית ולכמה מן החשובים שבכלי התקשורת בעולם.

בולטים במיוחד הערכים המוקדשים לכמה מן הדמויות הראשיות שליוו את תחייתה ואת בנייתה של העיתונות שלנו כתקשורת חיה, תוססת ומשפיעה. במדינה המקדשת את ההווה המידי, ושהעיתונות עצמה משקיפה בה תדיר קדימה ולא אחורה, ובחברה שאיננה מרבה לבחון את מוסדותיה העיתונאיים ואת הדמויות החשובות שליוו את העשייה העיתונאית היהודית-ישראלית, נודעת חשיבות כמעט חלוצית לאזכור האישים הללו: ישעיהו אברך, גרשון אגרון, אדולף אוקס, איתמר בן אב"י, אליעזר בן-יהודה, ישראל ב"ק, יחיאל ברי"ל, נחום ברנע, מיכה בר-עם, מנחם גולן, משה גליקסון, מיכל הכהן, ליה ון ליר, חנה זמר, חיים יבין, דב יודקובסקי, ברל כצנלסון, רם לוי, נח מוזס (אך לא בנו, ארנון [ננו]), בעליה של ההוצאה שבה מתפרסם הספר ואחד האישים רבי הכוח בתקשורת הישראלית [תאגיד התקשורת הגדול בישראל], לדברי המחברים), משה מזרחי, נחום סוקולוב (אך לא דמותו הסגונית של קודמו, חיים זליג סלומינסקי, הנזכרת רק בהקשר לעיתון שיסד, ה"צפירה"), יואל משה סלומון, דוד פרלוב, אוריאל צימר, אפרים קישון, עזריאל קרליבך, דוד רובינגר, הרצל רוזנבלום, שלום רוזנפלד וגרשום שוקן.

אולי לא מפתיע שאורי אבנרי לא זכה לערך משלו, אלא במסגרת דיון ב"העולם הזה". המחברים מציינים במבוא כי נמנעו מלכלול אנשי תקשורת ישראליים, ולכן כללו בעיקר "כאלו שזכו בפרסים חשובים על פעילותם בתחומים השונים של התקשורת". אחד מאלה שלא זכו בפרסים לאורך שנות פעילותם העיתונאית – ולא במקרה – הוא אורי אבנרי (לבסוף זכה בפרס סוקולוב בשנת 2004), שכן דעותיו, כתיבתו ואופי עיתונו היו תמיד לצנינים בעיני הממסד. ודוק: זכייה בפרסים אינה תמיד קריטריון ראוי, ולקסיקון אינו חייב להיצמד ל"ממלכתיות".

ככלל, הדיונים במונחים השונים של מדע התקשורת המובאים בלקסיקון בהירים, יעילים ונבונים, וניכרת מלאכת איסוף חשובה גם בנושאים שבסדר היום הישראלי הפומבי, כגון המקום הנרחב המוקדש למרבית הוועדות הממלכתיות והציבוריות שהוקמו במדינת ישראל או לחוקים, לתקנות ולמוסדות הקשורים לתקשורת. ניכר היטב גם המאמץ שהלקסיקון יהיה מעודכן, רלוונטי ועכשווי

עד הרגע האחרון: "ניידות מספרים", "סחריר" (ספין), "רשת חברתית" וכדומה – כולם מופיעים בלקסיקון, והוא מצליח לכלול, להגדיר, לתרגם ולאפיין את המונחים החדשים ביותר בעולם המדיה, כולל את אלה שבתקשורת הווירטואלית. ובאשר לשפת התקשורת, החוסה לאחרונה בצלה של האנגלית הגלובלית – הידעתם כי "טלפרומפטר", המכשיר המריץ טקסט מול עיני המגישים בטלוויזיה כדי שלא יסתבכו בקריאה מן הדף שלפניהם, קרוי בעברית "מְקַרְאָה" (על משקל "מחרשה")? אין פלא שרוב המשתמשים נצמדים למונח המקורי.

ועם זאת, כמה מן הערכים הזוכים לטיפול מקיף ומעמיק במיוחד הם הערכים המסורתיים דווקא. כך למשל המילה "עיתונאות", הזוכה לעיון כשלעצמה ולפי חלוקתה לסוגים ולסוגות בדיון המשתרע על לא פחות מ-11 עמודים (עמ' 437-448); מיד אחריה מופיעים הערכים העוסקים בסוגיה ובפניה השונים של ה"עיתונות", כגון "עלונים" ו"ערוצים", שכן כידוע רבים ממונחי עולם התקשורת מצויים באות עי"ן דווקא.

לסיכום, זהו לקסיקון בהיר, נהיר וסמכותי, כלי עזר במים הסוערים של התקשורת הישראלית, שהיא היום חלק בלתי נפרד מן התקשורת הגלובלית. והנה הרהור לקראת המהדורות הבאות: ככל לקסיקון הסוקר והמייצג תרבות וחברה בישראל, גם ספר זה מלמד על מה שאין בו, למשל נשים, גיוון עדות ותרבויות. האם נכון מנתי, ובין ערכי הלקסיקון כלולים עיתונאית אחת, "מזרחי" אחד ו"חרדי" אחד ויחיד, ונעדרים ממנו לחלוטין נציגים ערביים? בוודאי, יטענו המחברים, שהרי פני הלקסיקון כפני התקשורת הישראלית. זו אכן הבעיה; לא רק בתקשורת, לא רק של התקשורת.